

edilmektedir. Türk ve Fars edebiyatlarındaki örneklerde ilk mısraa yerleştirilen bu gibi ibarelerin ardından şiirlerin uzun olanlarında genellikle şairin mahlası da bulunur. Türkçe lugazlar bazı halk bilmecelelerindeki tekerlemeleri andıran, "Bunu ârif olan bilir; erbâb-ı kemâl anlar; her ne kim dilerse olur, ona feyiz kapısı açılır; isteyen bunu bulur, endişeden kurtulur; hünerin var ise fende / feth kıl bu lugazım sen de" gibi cümlelerle sona erer.

Neyfî'nin, cevabı da lugaz olan bir mesnevisi bu türü tanıtırma bakımından dikkat çekici bir örnektir: "Ol nedir kim bir hisâr-ı ma'nevî / Ekser ebyâtı içinde mesnevî // Fethine erbâb-ı tab' eder gulû / Ortaya alırlar onu sû-be-sû // Hâsılı bir sırr-ı mübhemdir garaz / Oldu gâhî cevher ü gâhî araz // Söylesem de ben onu sana nedir / Yine sorarsın onu bana nedir // Oldu rehber kendisine bu lugaz / Görünen köye kılavuz istemez." Lugazlar metnindeki bilgiler, ipuçları, işaret ve imâlar değerlendirilerek sezgi veya istihraç suretiyle çözülebildiğinden çok defa muammaya göre daha uzun ve ayrıntılı manzumeler halinde düzenlenir. Bilinmesi istenen şeyin sıfat ve âlâmetlerini ustalıkla bir biçimde ancak müphem bir tarzda söylemek gerekir. Meselâ, "Ol nedir ki yok-durur cisminde can / Karnı içi dopdoluyılan çiyan / Dili yoktur yetmiş iki dil bilir / Başını kesiceğiz söyler ayan" kıtası kamış kalem için söylenmiş bir lugazdır.

Türk edebiyatında lugazlara "lugaz-güne" denilen ve kıta, rubâî, bir veya birkaç beyit şeklinde kaleme alınan manzumeleri de dahil etmek gerekir. Nâbî gibi şairlerde örneklerine çokça rastlanan bu şiirlerin ilk bakışta lugazlarla bir ilgisi görünmemekle beraber "lugaz-güne muammâ" veya "muammâ be-tarîk-i lugaz" denilen şiirlerde olduğu gibi anlatımlarında bazı müphemlikler görülmekte, okuyucuya sorular yöneltilmektedir.

Türk edebiyatına XV. yüzyıldan itibaren girmeye başlayan lugaz ve muamma XVIII. yüzyılda en verimli devresini yaşamıştır. Manzum olanları aruzun çeşitli kalıplarıyla yazılmakla beraber daha çok "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbının kullanıldığı görülmektedir. Beyit ve kıta dışında gazellere de rastlanmakla beraber mesnevi şeklinde kafiyeleşmiş yirmi-yirmi beş beyitlik örnekler çoğunluktadır. Aralarında Ahmed Paşa, Nâbî, Nedîm, Şeyh Galib gibi meşhurların da bulunduğu lugaz kaleme alan şairlere Lâmiî, Âşık Ömer, Sümbülzâde Vehbî, Rahmî, Ferdî,

Sücûdî, Vahyî, Zarîfî, Zamîrî, Fazlî, Saîdî, Râşid, Reşid, Lebîb, Fennî, Emînî, Sâbit, Zîver, Sâmî, Enderunlu Vâsîf gibi pek çok şairi de eklemek mümkündür. Mutasavvîf bir şair olan Himmetzâde Abdi Efendi'nin manzum lugazlardan ibaret *Dîvân-ı Lugaz* adlı bir eseri vardır (TSMK, Hazine, nr. 1050, vr. 206^b-212^b). Fitrat Hanım'ın yazdığı lugazlar arasında "cemre" hakkında olanı çok beğenilmiş ve meşhur olmuştur. Keçecizâde İzzet Molla'nın da Koca Râgıp Paşa'nın "ع" harfi üzerine söylediği 147 lugazı şerheden on varaklık bir eseri vardır (bilinen tek nüshası İÜ Ktp. TY, nr. 3566). Manzum lugazlar divanların son kısmında "elgâz" veya "lugaz âyîne" başlıkları altında yer alırken mensur lugazlara daha çok cönklerde rastlanmaktadır. Kelâm, fıkıh gibi dinî ilimlerle ilgili meseleleri anlatmak, hesap, nahiv, belâgat gibi alanlarda zihni açmak ve özellikle talebeleri bu gibi metinler üzerinde düşündürmeye ve doğruyu bulmaya yönlendirmek için kaleme alınmış mensur lugazlar da vardır. Divan edebiyatında lugaz yazmak, bunlara cevap beklemek, dolayısıyla manzum cevaplar tertip etmek, halk edebiyatında olduğu gibi cevabı bilen yahut bulanlara mükâfat vaad etmek gibi bir gelenek de bulunmaktadır. Nitekim Sultan III. Murad'ın kandil lugazının, Enderun Hazine Koğuşu ağalarının Cihâdî Bey ile Müdâmî mahlaslı bir şair tarafından yine manzum olarak cevaplandırıldığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Tâhîrülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 93; *Bedrî Dilşad'ın Murâd-nâmesi* (haz. Âdem Ceyhan), İstanbul 1997, II, 699; *Şiban Han Divânı* (haz. Yakup Karasoy), Ankara 1998, s. 320-321; *Nâbî Divânı* (haz. Ali Fuat Bilkan), İstanbul 1997, Giriş, I, s. XXIX, XXX; II, 1326-1349; Mehmed Hafid, *ed-Dürerü'l-müntehabâtü'l-mensûre fî islâhî'l-galatâtî'l-meşhûre*, İstanbul 1221, s. 297; *Enderunlu Osman Vâsîf Bey ve Divânı* (haz. Rahşan Gürel), İstanbul, ts. (Kitabevi), s. 695-696; Âmil Çelebioğlu – Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul 1979, s.17-32; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 273-275; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 490; Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatında Muamma", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul 2000, s. 251-252, 256-257, 268; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 264-266; a.mlf., "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", *TDED*, XXVII (1997), s. 298-300; Dihhâd, *Lugatnâme*, XII, 12405-12407; XIII, 18704; Fikret Türkmen, "Lügaz", *TDEA*, VI, 102-103; Nuri Özcan, "Abdî, Himmetzâde", *DİA*, I, 74; Naci Okçu, "İzzet Molla Keçecizâde", a.e., XXIII, 563.

MUSTAFA UZUN

LUKATA (اللقطة)

Bulutnu mal.

Sözlükte masdar olarak "bir malı yerden kaldırıp almak", isim olarak "buluntu mal" anlamına gelen lukata İslâm hukukunda "mâlikî bilinmeyen, fakat mubah mal grubunda da yer almayan buluntu mal" veya "üzerindeki hakkını terketme niyeti olmaksızın mâlikinin iradesi dışında kaybolmuş ve bir başkası tarafından bulunmuş sahibi bilinmeyen mal" mânâsında kullanılır. Malı bulana *mültekât*, bulup alma işine de *iltikât* denilir. Buluntu çocuk anlamındaki lakit ile kaybolan hayvan karşılığındaki dâlle terimleri eşya için kullanılmaz.

Kur'an'da temel hakların korunması, insanların mallarına haksız tecavüzün ve israfın önlenmesi yönünde genel ilkeler yer alsa da yitirilen bir malın bulunmasının tâbî olduğu ahkâma dair özel bir açıklamaya yer almaz. Hadislerde, gerek sahibi bilinmeyen başı boş hayvanlar gerekse buluntu mallarla ilgili olarak malı bulan şahsa sorumluluk yükleyerek hak sahibinin hakkını korumaya öncelik veren, malın sahibini bulmayı ve malı belli bir süre koruma altına almayı, bu mümkün olmadıkça malın israfını önlemeyi hedefleyen bazı pratik tedbirler zikredilir (Buhârî, "Luğağa", I-4, 9, 11; Müslim, "Luğağa", I-12; Şevkânî, V, 378-388). Fıkıh kitaplarında, hem hadislerdeki hükümler hem de bu konuda bölgelerin örf ve âdeti göz önüne alınarak mâlikinin iradesi dışında kaybolmuş bir malın bulunması halinde bulanın hak ve sorumluluklarının ne olacağı ve bu malın nasıl bir işleme tâbî tutulacağı konusu "lukata" başlığı altında ele alınmış ve günlük hayatta sıkça karşılaşılan bu durumda çözüm üretmeye yönelik ayrıntılı bir dizi açıklamaya yer verilmiştir.

Mahiyeti ve Şartları. Fakihlerin lukataya ilişkin olarak yaptıkları "mâlikî bilinmeyen yitirilmiş mal" (*Kâsânî*, VI, 200), "ziyaa açık mâsum mal" (*İbn Nüceym*, V, 161; *Derdîr*, II, 322), "bulanın hak sahibini bilmediği, muhrez de olmayan muhterem mal" (*Şemseddin er-Remlî*, V, 426) gibi tanımlar lukatanın bulan, buluntu mal ve bulma işlemi şeklinde üç unsurdan meydana geldiğine işaret etmekle birlikte daha çok üçüncü unsur üzerinde yoğunlaşarak malın yitirilmiş olması, sahibinin bilinmemesi, temellükü mubah olan mallardan olmaması ve zayi olma tehlikesi

taşıyor olması gibi ayırıcı özelliklerini belirtmeye ağırlık verir. Malı bulan kimse- nin iktisaba ehil bulunması yeterli oldu- ğundan müslüman veya zimmi, hür veya köle, reşid veya sefih olması, hatta fakih- lerin çoğunluğuna göre eksik ehliyetli ol- ması önemli değildir. Ancak Hanefî ve Şâfiî fakihlerinin bir kısmı lukatanın doğ- urduğu şer'î yükümlülükler sebebiyle eksik ehliyetlileri, ayrıca bazı Şâfiîler bulu- nan malın emanet hükmünde olmasının gereği olarak köle ve zimmleri bu konu- da ehliyetsiz sayarlar.

Bulunan malın hukuken koruma altın- da (muhterem, mâsum) olması şartı, luka- tanın hukuken değerli (mütakavvim) ve ancak sahibinin izniyle tasarruf edilebi- len mallar grubunda olduğu, mal olma- yan veya hukukî değer taşımayan nesne- lerle sahipsiz olan ve ihrazla mülk edinil- len mubah malların, harbiye ait malın lu- kata hükmünde olmayacağı anlamına ge- lir. Klasik dönem fakihlerinden deniz di- binde incinin açıkta bulunması ile istirid- ye içinde bulunmasını ayırıp birinciye lu- kata sayanlar, bunun önceden bir başkası tarafından ihraz edilip temellük edildiği noktasından hareket eder (İbn Kudâme, VI, 89 ; Şemseddin er-Remlî, V, 426). Aynı şekilde yolda elbise, ev ve el aletleri gibi gündelik kullanıma konu mallar bulundu- ğunda halin delâletinin bu malın terk mi edildiği yoksa yitirildiği mi konusunda ye- terli fikir vereceği ve buna göre mubah mal veya lukata hükmünü alacağı belirti- lir. Malın kaybolma tehlikesiyle karşı kar- şıya bulunması şartı, bu tehlike ister ma- lın kendiliğinden bozulup çürüyecek ol- ması, ister kötü niyetli biri tarafından ko- layca el konulabilir olması şeklinde olsun, esasen buluntu malın alınıp sahibi adına muhafaza edilmesinin de temel gerek- çesini teşkil eder. Kaybolmuş develerin lukata hükmüne girip girmeyeceği tar- tışması da bu noktadaki değerlendirme farklılığından kaynaklanır.

Bulma ve buluntu malı yerden alma (iltikât) işlemi ise bir yönüyle malın cins ve özelliğine ve zayi olma ihtimaline, bir yönüyle de bulanın niyetine göre farklı dinî hükümler alır (Karâfî, IV, 33). Klasik fıkıh kaynaklarında lukatanın hayvan ve eşya şeklinde iki ana gruba ayrılarak ele alınmasının en önemli sebebi alikonma- dıklarında zayi olma risklerindeki farklı- lıktır. Genel bir ilke olarak alınmadığında zayi olması kuvvetle muhtemel bir malın sahibi adına muhafaza edilmek üzere alınması mendup, müstehap veya vacip

derecesinde gerekli bulunurken böyle bir tehlike yoksa mubah veya müstehap sa- yılır. Meselâ Hanefî ve Mâlikî fakihleri, terkedildiğinde telef olmasından korku- lan bir malın alınmasının ve sahibi adına korunmasının vacip olduğu görüşündedir. Zâhirîler bu ayırımı da yapmaksızın vacip görürler. Malın telef olması ihtimali yoksa onu almak Hanefîler'e göre mubah, Mâ- likî ve Şâfiîler'e göre müstehaptır. Han- belîler'e göre ise böyle bir mal kişiyi ha- ram yemekle karşı karşıya getireceğinden almamak daha faziletlidir. Bu fakih- ler, "Kim lukatayı alırsa, onu ilân etme- diği sürece yanlış yoldadır" (*el-Muvaţta*°, "Aķziye", 50; Müslim, "Luķata", 12); "Müslümanın lukatası bir ateş alevidir" (İbn Mâce, "Luķata", 1; Tirmizî, "Eşribe", 11) anlamındaki hadisleri esas alırken karşı görüşte olan çoğunluk, bu hadisler- de buluntu malı sahiplenmek maksadıyla alanların kastedildiği görüşündedir. Hat- ta Mâlikî fakihî Karâfî, buluntu malın alı- nıp muhafaza edilmesinin bütün dinlerde mevcut olan zaruri maslahatlardan malı koruma prensibine dayandığını söyle- mektedir (*el-Furûķ*, IV, 33).

Lukatayı alan kimsenin o esnada taşı- dığı niyet de önemlidir. Bulunan mal sa- hibine verilmek üzere alınmışsa yaptığı iş övgüye lâyıktır ve mal alanın yanında emanet hükmündedir. Bu da o kimsenin yed-i emîn olduğu, kastı ve kusuru bulun- madığı sürece lukatanın telef ve noksa- nından sorumlu olmayacağı anlamına ge- lir. Bulan kimse malı kendi mülkiyetine geçirmek için aldığı ise haram bir fiil işlemiş olur ve gâsip sayılır. Alınan mal hakkında gasp hükümleri geçerli olup malın telefinden ve noksanlaşmasından kural olarak o kimse sorumlu tutulur. Lu- katayı alanın niyeti hukukî sorumluluğ- nu bu şekilde yakından etkilediği ve niyet de dışarıdan bilinmesi mümkün olmayan sübjektif bir durum olduğu için fakihler, bulan kimsenin ancak iyi niyetini göste- rir bazı davranışlarda bulunması halinde emin sayılacağını belirtmişlerdir. İyi niyet karînesi ve hukukî sonucun bağlanabile- ceği objektif kriterler mahiyetindeki bu yükümlülüklerin başında malı bulanın olaya iki âdil kimseyi şahit tutması gelir. Kâdî Şüeyh, İbn Hazm, Takıyyüddin İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye gibi tek şahidi yeterli gören fakihler de vardır. Şahit tutma, bir bakıma bulanın kendi iyi niyetini ve emanet sıfatını tevsik etmesi ve malı hukukî güvence altına alması de- mek olup bu işlem Ebû Hanîfe'ye ve İbn Hazm'a göre vacip, diğer müctehid imam-

lara göre müstehaptır. İkinci bir yükümlü- lük de malın sahibinin başvurmaları sağ- layacak ölçüde tanıtımını içeren bir ilânın yapılmasıdır. İlân, Şâfiîler'de kuvvetli gö- rüş de dahil bütün mezheplere göre vacip olmakla birlikte değersiz ya da düşük değerli mallarda gerekli görülmez. Malın değerli-değersiz ayrımında genellikle hırsızlıkta had uygulanma nisabı ölçü alı- nır. Fakihler, ilgili hadislerin lafzından da hareketle ilânın süresinin bir yıl olmasını gerekli görmekte birlikte Hanefîler'den Şemsüleimme es-Serahsî, ilân süresinin mutlaka bir yıl olmasının şart olmayıp malın değerine ve duruma göre bir yıl sürebileceğini, gerektiğinde daha az sü- renin de yeterli olabileceğini belirterek ilân süresinin mal sahibinin artık onu ara- mayacağına kanaat getirilinceye kadar ol- masını önerir (*el-Mebsûţ*, XI, 3). Kıymetli mallarda ilânın üç yıla kadar çıkarılabile- ceğini gösteren rivayetler de vardır. Kla- sik literatürde ilân yeri, usulü, nelerin ilânda belirtileceği gibi konularda getiri- len ayrıntılı hükümler, dönemin iletişim ve duyuru imkânları âzami ölçüde kulla- nılarak malın sahibinin bulunması çaba- sının örnekleri olarak anlaşılmalıdır. Malı bulan, sahibi çıkmadığında onu mülkiyete geçirmek niyetinde ise ilân masraflarını kendisi karşılar. Değilse masraflar bulu- nan maldan veya hâkim kararıyla beytül- mâlden karşılanır.

Hükümü. Yitik malı bulan kimsenin hak ve yükümlülükleri genelde bu malın cin- sine göre belirlenir. Lukata tartışmasına konu olan malların başında hayvanlar gelir. Yaşlılık, zayıflık, verimsizlik, bakım masraflarını karşılayamama gibi sebeplerle sahibi tarafından terkedilen hayvan- lar lukata hükmünde olmadığından bun- lar bulana aittir. Böyle olmayıp da sahibi tarafından kaybedilen veya kaçmış hay- vanlardan deve, at, inek gibi kendisini tehlikeden koruyabilecek olanlara Hane- fi'ler'e göre sahibi adına korunmak üzere el konulabilir. Hayvanın el konmadığında zayi olma riski arttıkça el koymanın dinî gerekliliği de artar. Fakihlerin çoğunluğu ise bunlara dokunulmaması gerektiği gö- rüşündedir. Ancak Şâfiîler, devlet başka- nının gerekli gördüğü takdirde bunları sahibi adına korumak üzere toplatılabile- ceğini belirtirler. Çoğunluk, ortalıkta başı boş dolaşan ve sahibini kaybetmiş deve- lerle ilgili bir soru üzerine Hz. Peygam- ber'in "Ondan sana ne! Su tulumu ve ta- banı yanında. Sahibine rastlayıncaya ka- dar suyu bulur ve kendi kendine ağaçlar- dan yer" (Buhârî, "Luķata", 2, 11; Müslim,

225